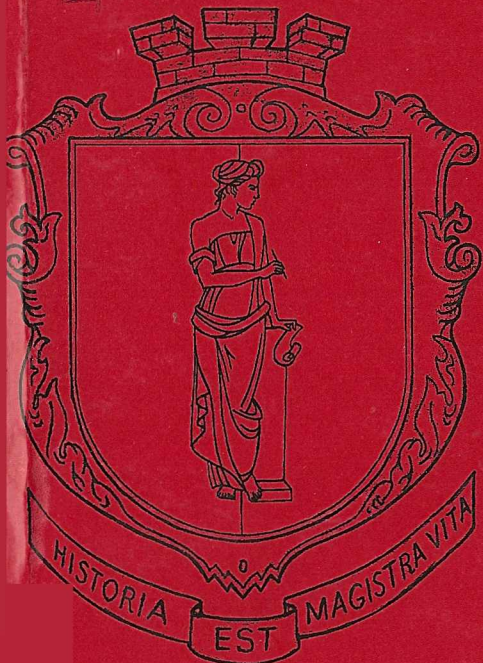

34(100)(082)
170

**ДОСЛІДЖЕННЯ І РОЗВІДКИ
З ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ І
ПРАВОНАВСТВА**

Випуск 10

МОСКАЛЕНКО В.Г.,
доцент, кандидат
історичних наук

ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ ВИБОРІВ В УРСР: ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ (20-30 рр. XX ст.)

В статті на законодавчому рівні аналізується становлення інституту виборів в УРСР (20-30 рр. XX ст.). На конкретних прикладах розглядається політико-правовий аспект формування радянського виборчого права та ідеологічний вплив на нього партійно-державного апарату.

Ключові слова: *інститут виборів, виборче право, виборча система, законодавство, вибори.*

В статье на законодательном уровне анализируется становление института выборов в УССР (20-30 гг. XX в.). На конкретных примерах рассматривается политико-правовой аспект формирования советского избирательного права и идеологическое влияние партийно-государственного аппарата.

Ключевые слова: *институт выборов, избирательное право, избирательная система, законодательство, выборы.*

The establishment of the institution of election in the Ukrainian Soviet Republic (the 20-th-30-th years XX century) has been analyzed in the article at the legislative level. The political and legal aspect of the Soviet elective right formation and ideological influence Party and State body on it is regarded on concrete examples.

Key words: *institution of election, electoral law, electoral system, legislation, election.*

Визначальним вектором сучасних цивілізаційних процесів, що відбуваються практично в усіх розвинених країнах світу, є своєрідний „гуманістичний поворот" у спрямуванні суспільно організаційних перетворень до забезпечення та гарантування прав і свобод людини й громадянина. Ця стратегічна мета, як показує досвід найбільш прогресивних на сьогодні демократій, може бути досягнута лише за умови масової активізації політичної та правової свідомості, оскільки (в іншому випадку) унеможлиблюється реалізація пріоритету суб'єктивних прав над дер-

жавницькими інтересами. У свою чергу, така активізація найефективніше онтологічно спричиняється шляхом розбудови інститутів громадянського суспільства – системи суспільних відносин, де юридично самостійні індивіди та організації, що ними законно створюються, пов'язані між собою спільними політичними, культурними та іншими інтересами і мають можливість вільно, а не за регламентацією державної влади, діяти відповідно до даних інтересів та на свій розсуд, однак не порушуючи при цьому законних інтересів інших осіб і суспільства в цілому.

Можна також твердити, що вказана залежність є двосторонньою. З одного боку – розбудова самостійного громадянського суспільства створює можливість та стимулює реалізацію людських прав і свобод, а з іншого – навпаки, найважливішою умовою формування громадянського суспільства та демократичної, правової держави є надійний захист прав і свобод людини, тобто реальне виконання обов'язку держави щодо громадян. Одним з актуальних завдань законодавства є визначення змісту та обсягу прав громадян, основ та принципів виборчого права. Процес становлення в Україні громадянського суспільства на демократичних засадах безпосередньо пов'язаний з удосконаленням виборчого законодавства.

В умовах відсутності чіткої стратегії державотворення та правотворення, жорсткої конкуренції владних структур в ході виборчих кампаній на загальнодержавному рівні зростає необхідність в глибоких наукових дослідженнях з історії становлення загального виборчого права.

Дослідження процесу становлення інституту виборності в УРСР становить значний науковий пізнавальний та суспільнополітичний інтерес. Він зумовлений, насамперед, важливою роллю, яку зіграли і відіграють зараз вибори у суспільнополітичному житті українського народу, його боротьбі за становлення демократичного суспільства.

Ефективній організації виборів на сучасному етапі сприяють теоретичні дослідження науковців з історії становлення виборчого права на теренах України. В правовій і історичній науці з проблеми, що досліджується дуже мало відповідних робіт, а ті з них, які видані, розглядають лише окремі аспекти виборів, до того ж не позбавлені ідеологічного забарвлення минулих років [1].

Виходячи з того, що радянське виборче право залежало від реалізації на практиці більшовицької моделі соціалізму, предметом дослідження обрано науковий аналіз процесів та явищ історичного значення, пов'язаних з становленням основ загального виборчого права в УРСР 20-30 рр. ХХ ст.

Об'єктом дослідження є архівні та опубліковані матеріали вищих органів влади і управління УСРР, УРСР, СРСР, постанови партійних комітетів різних рівнів.

Цільне місце в виборчому законодавстві посідає загальне (активне) виборче право.

Це конституційне право є одним з дієвих засобів реалізації права громадян на участь в управлінні державними справами – права вільно обирати представників до органів влади. Здійснення загального виборчого права перебуває в самій основі виборчого процесу, без його втілення в реальну практику не можна вести мову про дійсно демократичні вибори.

Можна констатувати, що виборча система УРСР, яка формувалася на початку 20-х років, на законодавчому рівні була позбавлена елементів демократії. Однією з характерних ознак радянської виборчої системи до середини 30-х років було запровадження виборів на принципах нерівного, непрямого права при відкритому голосуванні, а також не загальність виборів, тобто діяв принцип нерівноправності громадян.

Однією з характерних ознак радянської виборчої системи до середини 30-х років було запровадження виборів на принципах нерівного, непрямого виборчого права при відкритому голосуванні.

Радянська виборча система не забезпечувала громадянам країни правової рівності. Законодавчими актами окремі категорії населення (червоноармійці, робітники) наділялись привілеями, а інші соціальні групи урізались в свободах і правах.

Така практика „радянського будівництва” базувалася на основних ідеях більшовизму. Причини дискримінації селянства у конституційних нормах представництва при виборі до органів „робітничо-селянської” влади ґрунтувалися на ідеї нерівності робітників і селян. Більшовики пояснювали, що рівності між робітниками і селянами не може бути, поки селяни є одночасно і трудівниками, і власниками, які продають на ринку продукти

своїєї праці як товари. Тобто, селяни були політично небезпечні для комуністів, поки залишалися „дрібною буржуазією". Вони не піддавалися знищенню, як буржуазія, в силу своєї багаточисленності, а тому їх треба було нейтралізувати включенням в нову політичну систему, але не на рівних з пролетарськими верствами населення засадах.

Нерівне виборче право насаджувалося більшовиками в УСРР, починаючи з перших місяців 1919 року. Щоб не допустити до влади „союзників" – українських лівих есерів, за якими йшло селянство, більшовики застосували норми представництва громадян, що були цілковитим беззаконням. На засіданні ВУЦВУ УСРР 14 березня 1919 р. його члени від партії українських лівих есерів вимагали, щоб норми представництва громадян були закріплені у Конституції. Нарком юстиції УСРР О.І.Хмельницький зауважив, що краще буде, коли останні визначатиме ВУЦКУ рад УСРР, „враховуючи всі обставини, справи політичні і всілякі інші" [2, с. 6]. Конституція УСРР 1919 р. питання про норми представництва громадян передала до відома ВУЦВК рад УСРР [3, с. 84, 116]. Але фактично норми представництва громадян не дотримувались.

В Харкові весною 1920 р. було введено дві норми представництва для міських жителів. Робітники і червоноармійці обирали одного депутата від 50 виборців, а службовці - від 200. До Єлисаветградської міськради всі виборці обиралися за модулем 1:200 [4, с. 2-3, А. 18].

Законодавчими актами 20-х років партійно-державний апарат намагається уніфікувати норми представництва громадян в період виборів до міських рад. В УСРР 20 квітня 1921 р. законодавчо було закріплено дві норми представництва для міст: від фабрично-заводських робітників, червоноармійців та їх дружин, членів профспілок - по 1 депутату від 100 виборців, для службовців державних установ - від 300 виборців [5].

У Вінниці (листопад 1923 р.) на виборах до міськради представництво становило: один депутат від 40 робітників і 120 службовців, в 1924 р. - відповідно від 50 і 150 громадян [6, А-3, 4].

У 1926-1927 рр. в УСРР фабрично-заводські робітники обирали до міськради одного депутата від 100 виборців, інші категорії робітників - від 200, а для останніх трудящих - від 300 [7].

В першій половині 30-х років представництво від соціальних груп, що мали виборче право, продовжувало бути нерівним. Про це документально свідчать „Інструкції про вибори до Рад” прийняті у 1930, 1934 рр., в яких явно простежується п'ятикратна перевага робітничого класу над селянством [8, с. 46; 22].

Виникає резонне запитання: яке соціально-психологічне, ідеологічне, політичне підґрунтя такої нерівності? Думається, що витoki цього явища, перш за все, необхідно шукати в суті тоталітарної системи, яка революційним нетерпінням партапарату і його вождя народила форсовану індустріалізацію.

Процес індустріалізації супроводжувався кількісним зростанням робітничого класу. Бурхливе зростання промислових об'єктів, розвиток міст в 30-ті роки відбулося не тільки на кількісному складі робітників, а й на місці, способі їх проживання та соціально-психологічному характері.

Випереджаючи загальне збільшення населення у чотири рази, кількість мешканців міст на території УСРР зросло між 1926 і 1939 роками вдвічі. Такою ж політичною була й участь етнічно українського населення в урбанізаційному бумі. Форсована індустріалізація викликала загальний попит на робочу силу. Збудовані в УСРР підприємства притягали до себе місцеву робочу силу.

Український селянин залишав землю і змушений шукати роботу у містах. У 1920 році українці серед усього міського населення становили 32%, зосереджуючись переважно у невеликих містах. На початку 1933 року їх частина в загальній кількості мешканців міст вже досягла, а в деяких і перевищила 50%. Зрозуміло, що зростала також частка українців серед пролетарів. У 1926 році кількість робітників-українців становила тільки 6%, а у 1939 році майже 30% усіх українців, що входили до складу робітничого класу [9, с. 121-122].

Великий вплив у міста сільських жителів надзвичайно ускладнював їхні побутові умови. Нерідко відірвані від своїх родин нові городяни змушені були роками тулитися в переповнених гуртожитках. Умови проживання та праці, звичайно, формували у них нові соціально-психологічні якості. Адже особистість є специфічним вузлом, у якому перехрещуються багатоманітні суспільні зв'язки і відношення. Життя робітників-українців розгорталось у неповторну біографію, а життєвий шлях поставав

як власна доля. Однак, незважаючи на індивідуальність життєвого шляху кожного робітника, у них є багато спільного, подібного. Це зрозуміло, адже життя кожного робітника проходить у численних колективах підприємств, а життєдіяльність кожного з них формує низку рис (згуртованість, колективізм і т.п.), які є спільними, характерними для всіх членів цієї соціальної групи.

Формуючи власний світ настроїв, емоцій, переживань, аналізуючи свої вчинки з погляду оцінки життєвого досвіду, робітники водночас перебували у складному силовому полі зовнішніх чинників, які формуються і функціонують поза їх волею. Разом з тим, людина не є механічним продуктом обставин. Вона сама творить світ, хоча, певна річ, масштаби зворотного впливу кожної окремої людини обмежені її можливостями, фізичними і психологічними здібностями. Наслідки такої взаємодії особистості і соціального оточення визначається масштабністю її соціальних потенцій, здатністю осмислити свою роль у багатоманітних взаємодіях різних людей, їхніх, часом суперечливих, прагнень і сподівань. Певна річ, спосіб життя робітників зумовлювався і лімітувався матеріальними можливостями, умовами культурного розвитку і дозвілля, рівнем правового забезпечення життєдіяльності.

Соціальний рівень нівелювався тоталітарною системою і характеризувався невисокими показниками життя робітників (як і інших соціальних груп), орієнтацією на низький і середній рівень потреб, запровадженням принципів зрівнялівки. Прикутість робітників до місця праці і проживання надавала можливість існуючому режиму тотального соціального контролю над ними.

Крім контролю, посередництвом партапарату в середовищі пролетаріату насаджувалася вкрай політизована більшовицька ідеологія, при цьому абсолютно всі сфери життя, аж до побуту, мистецтва, культури ідеологізувалися. Ідеологія носила відверто офіційний характер, а усі її прояви жорстко регламентувались й контролювались партійно-державним апаратом. Пролетаріат, в силу вищезгаданих причин, сприймав і водночас був носієм ідеології більшовиків. А це, в свою чергу, давало можливість партійно-державному апарату використовувати робітничий клас для виконання своїх політичних цілей.

На соціально-психологічному рівні діючий режим апелював до низької політичної культури пролетарів, використовуючи у своїх інтересах такі позитивні риси суспільної свідомості, як ентузіазм, патріотизм і т.п. Гасла про авангардну, провідну роль пролетаріату в досліджуваній період залишалися лише гучними словами, що розбещували свідомість робітничого класу. Абсолютизація класового підходу до усіх явищ і процесів життя дозволяла загравати з масами трудящих, спекулювати на їхніх революційних прагненнях і стала зручним інструментом для утвердження тоталітарної системи. Ось чому при виборах до органів влади партійно-державний апарат і давав перевагу робітничому класу.

Дещо іншим було відношення до селянства. Прагнучи до ліквідації приватної власності, партійно-державний апарат перебував у конфронтації з селянами – класом, існування якого базувалося на цій формі власності. Мільйони дрібних товаровиробників могли знайти місце у створюваній державі тільки після відмови від власного господарства. Та чекати добровільної згоди на такі вчинки навіть від пролетаризованих верств села навряд чи доводилося. Розуміючи це, партія робила все можливе, щоб відштовхнути селянство від політичного життя. Звідси і перевага робітничого класу над селянством у нормах представництва при виборах до органів влади.

Аналогічні процеси відбувалися і в національних районах. Національні райони в Україні переважно були сільськими, тому в ході виборчих кампаній представництво в них регулювалося „Положенням про вибори” і було відповідно 1 кандидат в депутати від 100 громадян, що в 5 разів менш, ніж в містах. Таке становище не давало можливості представникам національних меншин бути рівноцінно представленими, в порівнянні з міськими робітниками, в органах влади. Хоча на республіканські форуми для демонстрації демократії стосовно національних меншин, порушуючи Конституцію УСРР, Президія ВУЦВК дозволяла національним районам обирати більшу кількість депутатів, ніж передбачалось законодавством.

Так, представникам національних меншин на XII Всеукраїнському з'їзді Рад (1931 р.) Президія ВУЦВК зробила виключення з законодавства і надала право кожному з національних районів обирати одного делегата на з'їзд (хоча представництво від різних груп районів розподілялось так: один делегат від 180 районів, 2-від 112, 3-від 40 районів і т.д.).

Серед делегатів XI Всеукраїнського з'їзду Рад (1929 р.) українці склали 64,6%, а 35,4% делегатів репрезентували національні меншини. На наступних з'їздах Рад збільшується відсоток росіян і зменшується частина представників інших національних меншин.

Очевидно, це було пов'язано з втіленням в національній політиці поглядів Й.Сталіна і його оточення по відношенню до національних меншин. В умовах посилення тоталітарного режиму процес створення науково-обґрунтованої національної політики зазнав деформації. Проникнення у національні проблеми антинаукових, авторитарних методів призвело до серйозних викривлень політики по відношенню до національних меншин. Це підтверджується тим, що в першій половині 30-х років в основному стабілізувався склад національних районів, кількість же селищних і сільських рад зазнала суттєвих змін, переважно в бік скорочення.

Вочевидь, радянська виборча система не забезпечувала населення країни, в тому числі і УСРР, рівністю в своїх правах. Це призводило до наділення окремих категорій громадян різноманітним обсягом прав і свобод, створенням привілеїв для робітничого класу за рахунок виключення з суспільного життя інших соціальних груп. Цьому сприяли багатоступеневі вибори, які проводилися в УСРР в першій половині 30-х років.

Загальновідомо, що в залежності від виборчої системи обрання може здійснюватись за прямим виборчим правом, коли виборці обирають депутата безпосередньо, без будь-яких проміжних щабелів, або непрямыми, дво- і більше ступеневими.

В УСРР прямими були лише вибори в сільські, селищні та міські ради, делегати ж всіх інших рівнів вибирались на відповідних з'їздах рад на основі принципів представництва і делегування. За багатоступеневими виборами виборці не мали безпосереднього впливу на результати виборів, оскільки на наступних ступенях виборчої кампанії до відбору кандидатів допускаються обрані виборцями представники – „виборщики“, результати голосування яких є вирішальними. За триступеневими виборами, що діяли згідно Конституції УСРР 1929 р., на районних з'їздах рад обирали делегатів на обласні з'їзди, а останні – на з'їзд рад УСРР, на якому обирався Центральний Виконавчий Комітет. В 30-ті роки непрямі вибори використовувалися для обрання того якісного складу депутатів, який би задовольняв діючий партійно-державний апарат.

Триступеневі вибори УСРР слушно можна розцінювати як недемократичні, оскільки вони надавали можливість використовувати голоси (волю) виборців, слугувати своєрідним ситом їхніх уподобань. Крім того, багатоступеневість дозволяла партійному апарату проводити вибори цілеспрямовано, оскільки до числа тих, хто обирав, потрапляли громадяни не випадкові, а підібрані за партійною приналежністю та соціальними ознаками, що наглядно підтверджують архівні документи партійних органів.

Але й прями вибори до місцевих органів влади в умовах тоталітарного режиму не гарантували демократичність виборів. Для досягнення своєї мети партійний апарат використовував відкритий спосіб голосування.

На початку 20-х років Положенням ВЦВК передбачалося, що спосіб голосування визначали громадяни, які мали право голосу, на виборчих зборах: закрите (поданням записок) або відкрите (підняттям рук). Хоча практично повсюди вибори проводились відкритим голосуванням. На кінець двадцятих років законодавчо було закріплено і утвердилося на практиці відкрите голосування, як єдина форма прийняття рішень на виборчих зборах.

Взагалі можна вважати, що фактично виборів не було. Кандидати в депутати, що висувались партапаратом, завжди отримували більшість голосів в умовах відкритого голосування. Адже для голосування пропонувалася лише одна кандидатура, як правило, члена партії або комсомолу. І, безумовно, голосування проти розцінювалося партапаратом як протистояння радянській владі. Для того, щоб не потрапити до розряду „ворогів народу“, що тягнуло за собою тяжкі наслідки, присутні на виборчих зборах підтримували запропоновану кандидатуру, голосуючи „за“.

Перевага робітничого класу забезпечувалась також проведенням виборів за виробничим принципом.

Історія становлення інституту виборів представницьких органів на теренах УСРР знає приклади територіальних, національно-територіальних та виробничих виборчих одиниць. В 20-х - першій половині 30-х років у практиці державного будівництва було встановлено дві системи представництва: виробнича - для міського населення і територіальна - для селянства.

Виробничий принцип, введений ще в роки громадянської війни, мав чітку класову орієнтацію. Згідно Конституції 1929

року, законодавчих актів вибори до рад проходили на підприємствах. Выборчими одиницями виступали трудові колективи і їх об'єднання, де громадяни повністю залежали від свого безпосереднього керівника і вимушені були голосувати підняттям рук за рекомендований їм склад майбутніх депутатів.

Природно, що політико-психологічний тиск був не єдиною причиною одноголосного голосування. Думається, що основною причиною було панування тоталітарної системи, котра за своєю природою була спрямована до тотального вирівнювання умов, форм і способів життєдіяльності людей, що не могло не позначитись на особистісному потенціалі суспільства, спричинивши його кризу. Вона виявилась у неадекватності об'єктивних суспільних потреб, насамперед, необхідності докорінних змін соціального життєстрою громадян і суб'єктивного чинника - готовності людей реалізувати ці потреби. На перший погляд, здавалось, повинно бути навпаки – так, як твердила офіційна ідеологія. Набуття суспільством соціальної однорідності на ґрунті суспільної власності мусить забезпечити постійний суспільний, а отже і особистісний поступ, вирівнювання умов життя має спричинити і забезпечити всебічний розвиток особисто кожного.

Реально ж в житті закономірності соціального процесу виявилися іншими. Адміністративне нівелювання умов життя при нехтуванні голосу і думки, настрою і цілеспрямованості людини, зрештою спричинило спад її життєвої активності, а з ним і життєздатності суспільства. Безумовно, що таке нівелювання суперечить і самій людській природі, яка прагне різноманітності і багатобарвності. Гіпертрофічна патерналістська діяльність партійно-державного апарату, як своєрідних і безсмертних батькаматері, претендувала на постійну опіку над особистістю. Однак, далеко не завжди існуюча система реально наділяла народ „батьківською турботою", а надолужувала нестачу останньої репресіями, економічним і політичним тиском, пропагандистськими заходами, які, в свою чергу, впливали на психологічний стан громадян. Все це, сумарно впливаючи на громадян, викликало споживацьку схильність немалої кількості людей, для яких мінімальні соціальні гарантії стали важливішими за власне життєтворення, особисту суверенність. Було б неправильно звинуватити цих людей у такій позиції. Як відомо, жити у суспільстві і водночас бути вільним від нього неможливо. Обставини такою ж мірою творять людей, якою громадяни творять їх.⁸

Створюючи систему влади, партійно-державний апарат прагнув усіма засобами применшити потенційну загрозу, яку несли депутати, що обиралися з середовища селян. Розмежування села за майновою ознакою і надання штучних переваг пролетаризованим верствам, маніпуляції з нормами представництва у виборах до рад, використання виробничого принципу - все це допомагало партійному апарату тримати політичну ситуацію під контролем.

Список використаних джерел та літератури

1. Гонтар А.В. Городские Советы Украины: История становления и развития. - К. - О., Вища школа. - 1990 г. - 204 с.; Гусев К.В., Дробижев В.З. Рабочий класс в управлении государством (1926-1937 гг.). - М., 1968.-100 с.; Давидюк А.Т. Политическая активность рабочего класса. - Львов, 1986. - 157 с.; Ким А.И. Советское избирательное право. - М., 1965. - 608 с.; Кукушкин Ю.С. Сельсоветы и классовая борьба в деревне (1921-1932 гг.).-М., МГУ, 1968.-294 с.; Лепёшкин А.И. Местные органы власти Советского государства (1921 - 1936 гг.).-М., 1957.-411с; Олейник Н.Н. Деятельность Коммунистической партии по укреплению Советов 1921-1925 . - X., Вища школа. - 1989. - С. 25-49; Смирнова В.В. Зарождение советского избирательного права (1917-1925 гг.) - М., 1973. - 235 с.; Рудик П.Л.История советского избирательного права (1917-1936 гг.) - М., 1991. - 426 с. і інші.
2. ЦГАВО України Ф.1., Оп.1, Спр. 10, Арк. 6.
3. История Советской Конституции: [сб. док.] 1917-1957.-М., Изд-во АН СССР. 1957.; Конституція УСРР.-X., 1920.
4. Власть Советов. Орган ЦИК РСФСР.-1921. № 2.-С.2-3; Державний архів Кіровоградської області Ф.Р-347, Оп.1, Спр.7, Арк.. 18.
5. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства УССР. - 1921 - .№7.- Ст.90.
6. Державний архів Вінницької області. Ф.1, Оп.1, Спр.596, Арк. 3-4.
7. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства УСРР.-1926. №79.-Ст.47; Пролетар: Орган ЦК КП(б)У та Всеукраїнської Ради профспілок. - 1929.- 28 лютого.
8. Інструкція про вибори до Рад та на з'їзді Рад УСРР.- X.: ДВОУ Держвидав „Пролетар“, 1930.- 46 с.; Інструкція о выборах в Советы и на съезды Советов УССР. Днепропетровск.-1934.- С.22.
9. Орест Субтельний. Україна. Історія.// Український історичний журнал.-№ 1991. - С. 121-122.